

УДК 376.015.31-056.313:17.022.1:7

А.В. Цикурова

ДО ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ

Стаття присвячена проблемі морально-естетичного виховання розумово відсталих учнів, визначені її основні тенденції і складові, теоретично обґрунтовано сутність процесу морально-естетичного виховання з огляду на його місце в системі загальної і спеціальної освіти.

Ключові слова: морально-естетичне виховання, розумово відсталі учні, емоційно-почуттєва сфера, моральні якості, естетичний смак, морально-естетична культура.

Статья посвящена проблеме морально-эстетического воспитания умственно отсталых школьников, определены ее основные тенденции и составляющие, теоретически обоснована сущность процесса морально-эстетического воспитания с позиции его места в системе общего и специального образования.

Ключевые слова: морально-эстетическое воспитание, умственно отсталые школьники, эмоционально-чувственная сфера, моральные качества, эстетический вкус, морально-эстетическая культура.

Сьогодні в Україні зростає роль морально-естетичного виховання підростаючого покоління. У Законі України "Про освіту" метою освіти визначено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, естетичних смаків, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу. Сучасний рівень розвитку нашого суспільства піднявся на такий ступінь етичної зрілості, коли моральні норми виправдовують і виконують своє призначення тільки у взаємодії з естетичними початками. В той же час функції естетичного виховання членів суспільства не виявляються з достатньою ефективністю без органічного засвоєння моральних норм.

Розглядаючи взаємозв'язок морального та естетичного виховання, ми виявляємо при цьому внутрішню спорідненість, суттєву єдність

етичної і естетичної сфер у відносинах особистості до наслідків культурно-історичного процесу, до оточуючого середовища. З гуманістичної точки зору, прекрасним є те, що духовно підносить людину і робить її шляхетною. Якщо моральне внутрішньо не пов'язане з прекрасним, тоді естетичне не може бути визначене морально добрим. Розвиток особистості можливий лише при урахуванні взаємодії цих сторін виховання, коли міжособові відносини передбачають своє становлення не тільки через осмислення вірності вчинку, відповідності його моральним потребам суспільства, але й через естетичне переживання його краси і довершеності. Глибокі зміни потреб та інтересів суспільства зумовлюють необхідність формування морально-естетичних якостей особистості, які дали б можливість їй швидко адаптуватися в нових соціальних умовах та слугували основою для подальшого вдосконалення. Питання морально-естетичного виховання особистості являється актуальним для сучасного суспільства.

Теоретичні аспекти проблеми морально-естетичного виховання дитини у загальній психології та педагогіці розкриваються у працях І. Бежа, Л. Божович, В. Асмолова, Х. Габраль, М. Гагаріна, М. Генік, О. Гончаренко, С. Горбенко, І. Мар'єнка, В. Москальця, М. Стельмахович, Л. Степаненко. У більшості з них розглядаються питання сутності, механізмів, складових морально-естетичного становлення особистості. Проведена також значна кількість досліджень присвячених шляхам формування в учнів моральних та естетичних поглядів, де розглядаються теоретичні основи та зміст естетичного виховання.

У дефектології проблема розвитку дитини в процесі морально-естетичного виховання і в теоретичному, і в практичному планах розроблена меншою мірою. В працях А. Белкіна, В. Бондаря, Н. Буфетова, Л. Виготського, А. Висоцької, І. Дмитрієвої, Г. Дульнева, І. Єременка, В. Мачихіної, О. Михайлової, С. Ніколаєва, В. Синьова розглядаються загальні питання діагностики морально-естетичної вихованості дитини, психолого-педагогічних умов, засобів, змісту морально-естетичного виховання. Однак, незважаючи, на значущість проблеми морально-естетичного виховання розумово відсталої дитини та проведені дослідження, це питання й досі залишається недостатньо вирішеним.

Морально-естетичне виховання – це спільна діяльність школи і сім'ї з формування стійких морально-естетичних якостей, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів естетики і моралі. Морально-естетичне виховання розумово відсталих учнів є складним і відповідальним завданням. Складність

полягає в тому, що, окрім недорозвитку складних форм пізнавальної діяльності, учням з вадами інтелектуального і психічного розвитку притаманні порушення особистісних якостей та емоційно-вольової сфери [4; 5]. Своєрідно відбувається формування стійких психічних процесів, що визначають їхні вчинки, поведінку в цілому.

Як зазначають А. Белкін, В. Бондар, Н. Буфетов, О. Вержиховська, І. Дмитрієва, І. Єременко, А. Капустін, В. Синьов, В. Тарасун, М. Шеремет, для учнів з вадами розумового розвитку характерні низький рівень розуміння морально-естетичних норм, труднощі в оцінюванні моральних і естетичних якостей особистості, зниження регулюючої ролі інтелекту в поведінці. Порушення розвитку пізнавальної діяльності й емоційно-вольової сфери ускладнює формування в розумово відсталих учнів змісту морально-естетичних цінностей, проте не змінює загальної соціальної спрямованості виховного процесу в допоміжній школі. Виховання цих дітей ґрунтується на тому, що водночас з вадою виникають і компенсаторні можливості для подолання її наслідків. На систему навчання та виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку покладаються нові завдання – оновлення соціальних пріоритетів, формування нових життєвих компетенцій, посилення гнучкості й мобільності соціальної поведінки, підготовленості до життя та діяльності в соціумі. Все це висуває високі вимоги до інтелектуального рівня особистості, потребує її вдосконалення через освіченість, різносторонність, комунікабельність.

Аналізуючи розумовий розвиток дитини з інтелектуальними порушеннями, Л. Виготський зазначав, що у такої дитини характерним є не розвиток окремих психічних процесів, а складні видозміни міжфункціональних зв'язків та відносин у психіці. Отож, вбачається необхідним використовувати провідну структурну сторону пізнання оточуючої дійсності учнів – їх емоційну чуттєвість, яка особливо сприятиме вихованню морально-естетичних почуттів, як першооснови морально-естетичної культури особистості. „Діти з пригніченими почуттями – це, як правило, діти з пригніченим інтелектом, збідненою думкою,” – наголошував А. Белкін [1]. На його думку, без емоційного ставлення до знань, без подиву, радості, задоволення, захоплення та інших позитивних переживань неможливий розумовий розвиток особистості. Про ефективність морально-естетичного виховання свідчить морально-естетичний розвиток або морально-естетична вихованість дитини.

Моральне виховання – це цілеспрямований процес формування у людини етичних знань, моральних потреб, ідейно-моральних переконань, моральних якостей і почуттів, стійких та звичних норм

поведінки, які відповідають моральному ідеалу на основі засвоєння норм і принципів моралі та участі в практичній діяльності. Власне, моральне виховання – це ціннісно-орієнтаційне ставлення до світу, а воно неможливе без естетичного виховання, тому що естетичне виховання - це цілеспрямований процес формування творчої активності особистості, здатної сприймати, оцінювати прекрасне, гармонійне, інші естетичні явища в житті, природі, мистецтві, жити, творити за "законами краси" (А.Белкін, І.Дмитрієва). Естетичне виховання належить до невід'ємних компонентів виховної системи педагогічного процесу, що практично реалізується у єдності із світоглядним і розумовим, морально-естетичним, фізичним і трудовим зростанням учнів з вадами розумового та психічного розвитку, і виступає як необхідний фактор всебічного розвитку особистості, облагородження людини. Розвиток особистості можливий лише при урахуванні взаємодії цих сторін виховання, коли міжособові відносини передбачають своє становлення не тільки через осмислення вірності вчинку, відповідності його моральним потребам суспільства, але й через естетичне переживання його краси і довершеності. Як підкреслювалося вище, важливим моментом розвитку особистості виступає також її висока моральна свідомість. Ця якість наділена естетичним ставленням особистості до світу. В свою чергу, естетичне приймає форму моральності, виступаючи як мета і засіб задоволення особистих потреб. Тому цілісна моральність є істина і естетична міра міжособових і суспільних відносин, а моральна особистість реалізує її в своїй практичній діяльності, світосприйманні, емоційних переживаннях, в намірі удосконалити себе. Даний висновок віддзеркалює природу морального та естетичного і вказує на їх відношення. Тобто, можна стверджувати, що одним з головних завдань суспільства виступає моральне виховання особистості шляхом розвитку її естетичних якостей. Мається на увазі, формування в розумово відсталих учнів здібностей грамотно сприймати, розуміти, обґрунтовано оцінювати оточуюче середовище світу з точки зору загальнолюдської моралі; будувати свої відносини з навколишнім світом на засадах її законів. А. Белкін, О. Вержиховська, Н. Морозова, О. Михайлова та ін. доводять, що в процесі морально-естетичного виховання розумово відсталих учнів великого значення набуває проблема формування морально-естетичних почуттів.

Морально-естетичні почуття – це головна ланка з провідних складових морально-естетичного виховання, вони являються важливою формою переживання людиною свого ставлення до предметів і явищ дійсності, що характеризуються відносною сталістю [5]. Разом із почуттями емоції складають емоційно-почуттєву сферу людини. За

визначенням науковців почуття - психічні стани і процеси, в яких відображено емоційний бік духовного світу людини, її суб'єктивне переживання подій і стійке емоційне ставлення до навколишньої дійсності. Особливу групу почуттів становлять вищі почуття, зокрема моральні та естетичні [2]. Мораль як ціннісно-орієнтаційне ставлення до світу неможливе без естетичних почуттів.

Морально-естетичне почуття є емоційним ставленням людини до соціальної дійсності, навколишнього середовища. Проблема розвитку емоційної сфери розумово відсталої дитини надзвичайно чутлива та тонка. Якщо учні масової школи якоюсь мірою можуть регулювати свій душевний стан, то розумово відсталі учні навпаки, не маючи належного емоційного досвіду часто потрапляють в бурхливий потік різних психічних змін, що відбуваються у її внутрішньому світі [2]. Як зазначає А. Белкін: "Учні з вадами розумового розвитку, на відміну від учнів масової школи, не відчують тонко і гостро обман, виявлення великого глибокого і доброзичливого почуття, піднесення або радості чи страждання. Свої емоційні переживання дитина з вадами розумового розвитку, як правило, передає вербально, вона немовби відсторонює від себе власні емоції, почуття, психічні стани. У учнів масової школи навпаки, емоційно-чуттєва сфера владарює над усіма іншими сторонами життя людини, надає їм свого забарвлення та виразності". Зовнішнє відтворення почуттів учнів з вадами розумового розвитку має безпосередній та бурхливий характер, тому процес морально-естетичного виховання в допоміжній школі має свою специфіку [5].

Дитина з вадами інтелектуального розвитку відчуває і мислить не так, як дитина з нормально розвиненим інтелектом. Нерідко слова і вчинки таких дітей здаються нам дивними, нелогічними, а поведінка – незрозумілою. "Не знаючи всієї складності емоційної сфери розумово відсталої дитини, – стверджує А.Белкін, – ми культивуємо у вихованця позицію, за якої він не є господарем власних переживань, а отже і власних дій" [2].

Знання особливостей емоційно-почуттєвої сфери розумово відсталої дитини є неодмінним чинником морально-естетичного виховання. Дійсно, почуття, як продукт роботи розуму дитини, є прямим відображенням її поведінки. Чисті, радісні почуття, спрямовані на сприймання життя у всій його красі, притаманні дитячій душі, є найкращим свідченням правильності виховання духовної високогуманної особистості. І. Дмитрієва стверджує, що у учнів з вадами інтелектуального розвитку значно легше формуються найпростіші емоційні переживання, ніж вищі, свідомо регульовані духовні почуття, зокрема естетичні та моральні. Недостатня диференційованість переживань, егоцентрична направленість,

слабкість процесів інтелектуальної регуляції утруднюють процес формування вищих почуттів: моральних, естетичних та інтелектуальних у дітей з вадами інтелектуального розвитку [2; 3].

Вікові особливості мислення, обмеженість власного досвіду і в той же час невелика емоційна сприйнятливість розумово відсталих учнів визначають своєрідність морально-естетичних почуттів дітей даної категорії.

Почуття лежать в основі виховного процесу, їх формування є необхідною умовою розвитку дитини як особистості. Самих по собі знань, мотивів, ідеалів, норм поведінки не досить для того, щоб вони керували дитиною, достатньо лише тоді, коли знання проходять через емоційну сферу (тобто переживаються). Почуття завжди стоїть на варті свідомості, а морально-естетичні почуття – це світло, яке освітлює шлях людських вчинків (А. Белкін, В. Бондар, Н. Буфетов, О. Вержиховська, І. Дмитрієва, І. Єременко, А. Капустін, В. Синьов, В. Тарасун, М. Шеремет). Морально-естетичне почуття є суб'єктивним відношенням, емоційним ставленням людини до соціальної дійсності, навколишнього середовища, у якому специфічно відображається об'єктивний світ [2; 4]. До сфери морально-естетичних почуттів належать, зокрема, почуття: гордості, обов'язку, співпереживання, успіху, доброти, гумору, сорому, вдячності, товариськості та складні і багатогранні почуття: людяності, совісті, прекрасного, патріотизму, милосердя, насолоди, власної гідності, справедливості, краси, щастя, достоїнства та ін.

Морально-естетичними почуттями психологи називають будь-яке почуття за наявності в ньому ставлення до іншої людини, сприймання прекрасного у творах мистецтва, оточуючої дійсності, а також моральної оцінки чи морального мотиву. Почуття виступають не лише як форма закріплення соціального досвіду в свідомості людини, а й є основою формування морально-естетичних ставлень, кінцевим результатом сформованості яких є морально - естетичне виховання особистості. “Прекрасне у житті відкривається із всією повнотою тій особистості, у якої розвинена моральна сфера, у якої сформовано тонке, ніжне ставлення до всього живого, почуття обов'язку перед людьми і батьківщиною, ціннісне ставлення до дружби, кохання, материнства, батьківства” (А. Белкін, Н. Буфетов, С. Ніколаєв). Вчені акцентують увагу на тому, що в морально-естетичному вихованні визначна роль належить здатності особистості співпереживати. Механізмом її розвитку, як і багатьох інших морально-естетичних якостей, виступає уява. Без неї неможливі емоційні передбачення, переживання радості іншої людини і співчуття їй. Знання особливостей сформованості емоційно-почуттєвої сфери учнів з вадами розумового

та психічного розвитку є неодмінним чинником морально-естетичного виховання. Своєрідне накопичення емоцій, під впливом яких зароджуються та формуються складні морально-естетичні почуття, є могутнім стимулом подальшого пізнання життя та самовдосконалення. Зрозуміти дитяче почуття, віднайти його витoki, спромогтися викликати прагнення до світлого, гуманного, прекрасного – це відчутти дитячу душу [1].

Морально-естетичне виховання учнів з вадами інтелектуального розвитку повинно бути невід'ємною частиною корекційно-виховного процесу допоміжної школи і дозволяє обґрунтувати методологічні передумови проблеми морально-естетичного виховання розумово відсталих учнів. Вони полягають у необхідності формування духовної свідомості: єдності знання, переживання і дії. Це положення, як стверджує А.Белкін, визначає головні завдання морально-естетичного розвитку учнів, які потребують корекції розумового і психічного розвитку, а саме:

- опанування духовною культурою як сумою морально-естетичних знань і уявлень, без яких не може виникнути нахил, потяг, інтерес до відповідно значущих предметів і явищ;

- формування і розвиток, на основі отриманих знань, здібностей їх сприйняття, які забезпечили б можливість емоційно переживати і оцінювати значущі предмети і явища з точки зору моралі і краси;

- виховання, розвиток таких якостей, потреб і здібностей, які перетворюють особистість в активного творця морально-естетичних цінностей, дозволяють їй не лише насолоджуватися красою світу, але й активно служити їй.

Питання морально-естетичного виховання особистості являється актуальним для сучасного суспільства. Проблема морально-естетичного виховання особистості була актуальною на всіх етапах розвитку людства. Особливо загострилась вона на сучасному етапі, коли українська держава, взявши курс на розбудову громадянського суспільства та впровадження ринкової економіки, зіткнулася з низкою проблем, зокрема, морально-естетичного характеру. Дана проблема в цілому привернула увагу вітчизняних учених і педагогів-практиків, однак морально-естетичне виховання розумово відсталих школярів, залишилося поза їх увагою і не стало предметом спеціального науково-педагогічного дослідження. Відсутні також конкретні рекомендації, розробки, методики щодо використання засобів у процесі морально-естетичного виховання учнів з вадами розумового розвитку. В дослідженнях вчених мало уваги приділяється питанню двох сторін виховання – моральному і естетичному, які протікають у тісному взаємозв'язку. Недоліки в організації навчально-виховного процесу в

допоміжній школі зумовлюють низький рівень морально-естетичної вихованості учнів з вадами розумового розвитку. Значна частина вчителів допоміжних шкіл втративши орієнтири у морально-естетичному вихованні, відчуває найбільші складності саме у розв'язанні завдань становлення і розвитку у учнів морально-естетичних почуттів. Сучасна допоміжна школа ще не досягла високого статусу міжособистісного співжиття та спілкування, що значною мірою обумовлює її нездатність до результативного формування морально-естетичної культури особистості.

Список використаних джерел

1. Белкин А.С. Нравственное воспитание учащихся вспомогательной школы. – М.: Просвещение, 1981. – 124 с.
2. Вержиховська О.М. Вивчення моральних знань у дітей з вадами розумового розвитку // Дефектологія. – 2000. – №2. – С.42-46.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти томах. Основы дефектологии / Под ред. Т.А. Власовой. – М.: Педагогика, 1983. – 234 с.
4. Дмитрієва І.В. Корекційна спрямованість естетичного виховання в старших класах допоміжної школи: Монографія / Інститут корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. - Слов'янськ: Сіверський Донець, 2008. – 234 с.
5. Морозова Н.Г. О нравственном воспитании детей в специальных учреждениях // Воспитание аномальных детей в специальных учреждениях. – 1996. – № 24. – С. 3-8.
6. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Підручник. – Частина I. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки). – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – 234 с.

The article is devoted to the problem of moral-aesthetic education mentally of backward schoolchildren, its basic tendencies and constituents are definite, in a theory the essence of process of moral-aesthetic education from position of his place in the system of universal and special education is grounded.

Keywords: moral-aesthetic education, mentally backward schoolchildren, emotional-perceptible sphere, moral qualities, aesthetic taste, moral-aesthetic culture.

Отримано 24.2.2012